

LITKEI-SZABÓ ANITA

VARGA ERIKA

NÉMETH-EGRY EMŐKE

REJTETT KINCSEK

A VESZPRÉMI VÁRBÖRTÖN
TÖRTÉNETE

VESZPRÉMI TÖRVÉNYSZÉK 2014

Bevezető

A veszprémi várbörtön épülete Veszprém városának szívében, a körülbelül 40 méter magas várhegy nyugati oldalán helyezkedik el. E műemlék jellegű épület az 1853. évi átadását követően egészen 2003. májusáig – az ország egyik legrégebbi börtönépületeként – folyamatosan büntetés-végrehajtási intézményként működött.

A büntetés-végrehajtási intézet kiköltözését követően az épület kezelése és fenntartása, valamint az intézményhez kapcsolódó kulturális emlékek megőrzése a Veszprémi Törvényszék feladatává vált.

Rejtett kincsek – a veszprémi várbörtön története című kiadvány készítésével célunk a volt „fogház” falai között élő történelmi emlékek megőrzése és megóvása attól, hogy a feledés homályába veszzenek.

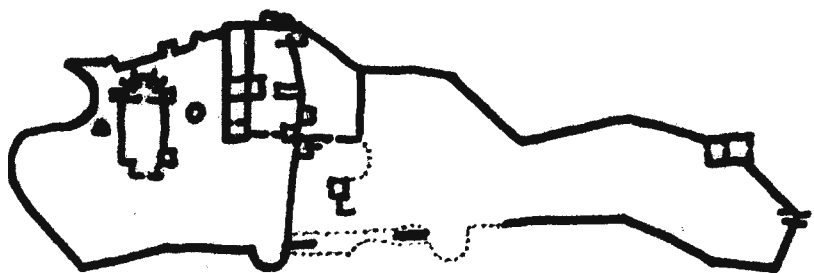

A történelmi börtönnek helyet adó veszprémi vár

A veszprémi várhegy

Veszprém a XI. századtól kezdődően igazgatási központtá vált, emellett a Szent Mihály tiszteletére szentelt, az 1001. évi ravennai zsinaton jóváhagyott magyar egyházszervezési terv alapján kialakított püspökség egyházi központjaként is funkcionált. 1313-ban Károly Róbert király a megye világi kormányzatát a veszprémi püspökségre ruházta át, ezzel a világi és az egyházi hatalom már egy kézben összpontosult, a veszprémi püspök lett Veszprém vármegye főispánja.

A várhegyen kiépült korai vár csak a belső várra terjedt ki (a belső vár bejárata az érseki palota előtti tér szélén volt, és egy árok zárta el a külső vártól), míg a külső vár helyén elhelyezkedő hosszú sziklagerincen út vezetett végig. A város püspöki székhelyként és ispánsági udvarként is fontos szerepet töltött be az ország életében, így egyre több helyre volt szükség, ezért elkezdődött a sziklagerinc használatba vétele is. Ennek során az egész hegyet - a favázás földsáncokat felváltva - kőfallal kerítették körbe, így védve a lepergés, az omlás és a gyújtogatás ellen az erődítmény sáncait. Tervszerűen köpenyezték a korábbi falakat újabb és újabb falréteget rakva, így az új nyomvonalon 1,9-3,6 méter vastag falat építettek ágyútornyokkal és bástyákkal közbeékelve.

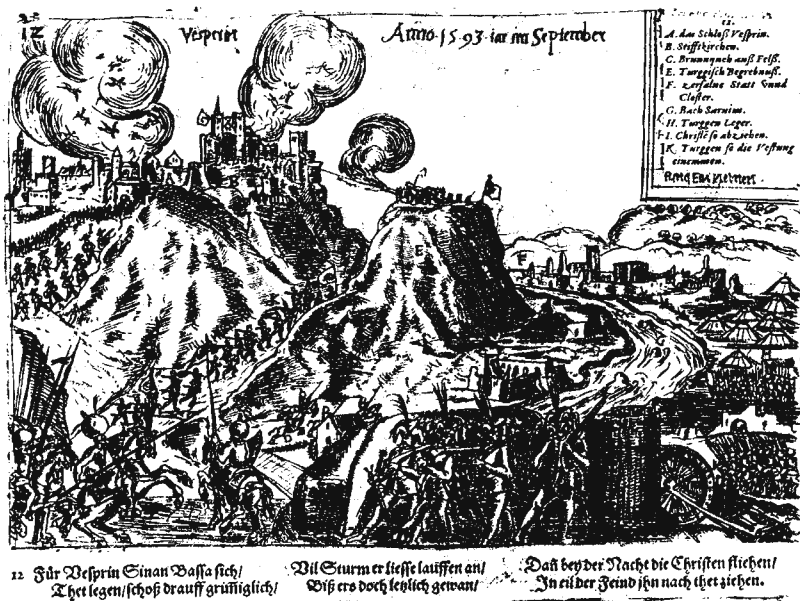

Veszprém várának alaprajza (1569)

A XV. század végén az Árpád-korban oly fontos funkciókat el-
látó település fejlődése megtorpant, Veszprém népessége abban az
időben körülbelül 1600-2000 fő lehetett. A város a középkorban jo-
gilag nem volt önálló, lakói nem bíraskodhattak önállóan, nem vá-
laszthattak maguknak szabadon plébánost és nem élvezhettek vám-
mentességet. A településen a legjelentősebb gazdasági hatalommal
a püspökség és a káptalan rendelkezett, akik fokozatosan egyre több
birtokhoz jutottak vétel, örökség és adományozás útján, így lassan-
ként egyedüli birtokossá fejlődtek.

A település a kereskedelem szempontjából kedvezőtlen földrajzi
helyzete miatt nem tudott privilegizált várossá fejlődni.

A középkorban tömlöcök általában földalatti vermekben, erődít-
mények kazamatáiban voltak, ahol válogatás nélkül zsúfolták össze

Veszprém ostroma 1593-ban

Wilhelm Peter Zimmermann rézkarcán látható a felrobbanó 70 mázsányi
puskapor

a befogott, ítéletre váró vagy már elítélt rabokat, nemre, korra és egészségi állapotra tekintet nélkül. A carcer többnyire sötét, levegőtlen, mocsos és bűzös helyiség volt. A rabok őrzése a veszprémi várban hasonló módon, a várfal tövében kialakított üregekben történt.

A török hódítás időszakában a vár védelmi rendszere többször megerősítésre került. A külső várban a katonaság épületei, istállók és egyéb gazdasági épületek álltak, a mai bíróság épületének környékén templom és temető volt.

Veszprém a török uralom alatt többször cserélt gazdát. A városnak pusztítást és tűzvészt kellett elszenvednie, lakossága a háborúk és az elvándorlás miatt jelentősen lecsökkent. A török uralom alóli felszabadulás után – a kurucok kiűzését követően – császári katonák fosztogatták és gyújtották fel a várat, így a középkori épületek közül nagyon kevés maradt fenn.

A veszprémi vár (1667)

1. Vestung 2. Branquel. 3. Türk. Begráhnis. 4. Aleverfallne Stadt.

A veszprémi vár (1683)

A vármegyeház építése

A török hódoltság 150 esztendeje szétzilálta a középkori alapon nyugvó államigazgatási rendszert, és ami megmaradt belőle, az sem felelt meg a nyugat-európai mintáknak, ezért átalakítása halaszthatatlanná vált.

Veszprém történetében a XVIII. századtól egy viszonylagosan békés építési időszak kezdődött el, aminek keretében a vár épületeinek újjáépítésére is sor került. (A vár területén a mai napig számos, e korszakot jellemző barokk stílusjegyet viselő épület maradt fenn.)

A közigazgatás és a bíraskodás korszerűsítése érdekében az 1722-23. évi országgyűlés fontos reformokat iktatott törvénybe. Ezen intézkedések egyikeként az 1723. évi 73. törvénycikk előírta a megyék számára, hogy „állandó székhelyet jelöljenek ki a megyei gyűlések és törvényszékek tartására, a levéltárak és okleveleik megőrzésére, valamint a gonosztevők és foglyaik őrzése és a végrehajtások eszközlése végett”. A székhely kiválasztásáról a vármegyék továbbra is maguk dönthettek.

A veszprémi vár (1730)

Az építendő megyeház helyének kijelölése ügyében Padányi Bíró Márton veszprémi püspök és a megye nemessége között nézeteltérés alakult ki, mivel a vármegye urai a székházat nem a Padányi püspök által kijelölt, korábban a reformátusok iskolájának, paplakjának és templomának helyet adó területen, hanem a váron kívül, a megyei börtönök területén akarták felállítani. Ez azonban jelentős költségnövekedéssel járt volna, mivel a börtönök mellett lévő szomszédos könyvkötő és borbély házait is meg kellett volna szerezniük, hogy a várba vezető utat kiszélesíthessék. Végül a püspök akarata győzött, és az általa felajánlott telken kezdődött el az építkezés.

A régi megyeháza épülete 1754-1763 között épült meg. A megyeház földszintjén három, közvetlen világítás és szellőzés nélküli „carcer”, míg a pincszinten – a vastag várfal előtti részen, ajtó és ablak nélküli, csak a boltozatban nyitott, körülbelül 60x60 cm-es bűvönnyíláson megközelíthető üregekben – további cellák kerültek kialakításra. Az őrzéssel kapcsolatos, valamint egyéb feladatokat a hajdúk látták el.

Az elhelyezés rendkívül egészségtelen körülményei miatt – mint arra a vármegye főorvosa 1777-ben figyelmeztette a város vezetőit – a rabok közül három év alatt 27 férfi és 5 nő halt meg, akik közül 21 el sem volt ítélve. (Az elzárás a XVIII. századig inkább csak a vádlott elítéléséig, pontosabban az ítélet végrehajtásáig alkalmazott eljárási kényszerintézkedés volt. A tömlöcözés a XVIII. század második felétől vált önálló, rendes büntetéssé.)

Az 1793-ban kezdődő átépítést, börtönbővítést csak az igazgatási tevékenység során használt további földszinti helyiségek elvonásával tudták megoldani, ezért a megyeház szűkössé vált. A kialakult helyhiány rendezésének kérdése évtizedeken keresztül a megyei közgyűlés visszatérő témájává vált.

Az 1810. évi földrengés során a székház – a vár többi épületével együtt – megrongálódott, azonban a megye vezetése hiába fordult a Helytartótanácsához segítségért, még választ sem kapott.

Az új vármegyeház építése

A helyhiány orvoslására, az épület korszerűsítésére és átépítésére később több terv is született (Hild József 1826, Pauly Mihály 1839, Fruman Antal 1842, Szász Ferenc 1846). Ezek közül végül a régi megyeháza mögött, a nyugati várfalon kívül bővített, ötszintes épület ötlete került megvalósításra.

A ma is álló új épületszárny – a régi vármegyeház mögött – 1853-ra készült el. A várfal és a börtön közti részt nem töltötték fel, hanem boltozatos szerkezetű üregekből képzett sejtrendszerrel (többszintes üregrendszerrel) töltötték ki, így igyekeztek kiváltani a hegy elé állított többszintes épületre ható földnyomást és elkerülni a nedvesedést.

A Hosszú utcáiig (a mai Jókai utca) lenyúló épületben felül – az udvarszint felett – a gyűléstermeket is tartalmazó két szint, alul – a vár felszíne alatt – három börtönszint látható

A kiegészítést (1867) követően – a hatalmi ágak szétválasztásának elvéből következően – szükségessé vált a közigazgatás átalakítása.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk elrendelte az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól történő elkülönítését úgy, hogy sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak, az igazságszolgáltatás feladata a külön megszervezett bíróságokhoz került. A vármegyék, és így a belügyminisztérium fennhatósága alatt működő törvényhatósági fegyházak felügyeletét a jogszabály 1871-től az ügyészségek, vagyis az igazságügy-minisztérium alá rendelte.

A fenti szabályozás már lehetővé tette a vármegye számára – börtön létesítésének terhe nélkül – egy új megyeházának a megépítését, azonban erre még anyagiak hiánya miatt nem kerülhetett sor.

„Bezerédi Gyula alispán annak előbocsátásával, hogy a megyei székház központi hivatalok befogadására is elégtelen, 1879. évi szeptember hó 9-én tartott közgyűlésen indítványozta, hogy a megyei székház egy emelettel emeltessék fel.”

*(A megyei új székház építési története
– Veszprémi Független Hírlap, 7. évf. 55. szám, 1887.)*

A fenti előterjesztés ellen a börtön felső szintjén működő Törvényszék elnöke tiltakozott, mivel a vármegyeház régi épülete és az új, a börtönt is magába foglaló szárnya között csak egy kis szűkös udvar maradt, és a megyeház megemlése elvette volna a fényt és a levegőt a törvényszéki épülettől.

„1883-ban az alispán bejelentette, illetve megpendítette azt az eszmét, hogy a megyei székház igazságszolgáltatási célokra vásároltassék meg. A belügyminiszter ezt követően maga is ajánlotta leiratában az igazságügy-miniszternek megvételre a magyar királyi pénzügyminiszternél pedig lépéseket tett, vajon nem lenne-e hajlandó az alsóházi épületet, és annak telkét cserébe, vagy pénzbeli megváltás mellett átengedni.

Ezt követően pedig, miután az igazságügy-miniszter kijelenti, hogy megvételre hajlandó, a vármegye közössége elhatározta, hogy új megyei székházat fog építeni.”

*(A megyei új székház építési története
– Veszprémi Független Hírlap, 7. évf. 55. szám, 1887.)*

Az új megyeházat 1887-ben avatták fel a régi Sóház telkén, a régi megyeházat pedig a Törvényszék vette használatba. Kisebb átalakítások történtek, azonban ennek ellenére sem volt elegendő hely az igazságszolgáltatási feladatok ellátására. Végül a bontási és építési munkákat 1901-ben kezdték meg Wagner Ödön tervei alapján, majd 1906. augusztusában befejeződött munkák eredményeként alakult ki a Törvényszék és a börtön máig fennálló épületegyüttese.

A „börtönélet”

A rabtartás XIX. század végi és XX. század eleji körülményeiről képet kaphatunk az alábbi újságcikk leírásából:

„A fogház több emeletes, de ezidő szerint csupán a legfelső emeleten vannak rabok, miután a királyi ügyészség alkalmatlannak találta az aljban lévő cellákat. Alkalmatlannak, célszerűtlennek, s egészségtelennek, ami a börtönőrök őrszolgálatát is megnehezítette.

A zárkák tiszták, szellősek, a munkaterem ugyanígy, s melyek kifogástalanul vannak berendezve. A köpládák legutóbb kicseréltettek a tuberkulózis továbbterjedésének megakadályozásának céljából higiénikus lemezköpcseszékkel.

A rabokkal immár mást nem dolgoztat a királyi ügyészség, mint szalmafonó munkákat, illetve lábtörelőket, ezen kívül favágást. Más ipari munka ki van zárva.

A börtönőrök 12-en vannak, akik a szolgálati szabály szerint 5 napot kötelesek szolgálni megszakítás nélkül éjjel-nappal, amit még az nehezít meg különösen, hogy 2-2 óránként van a felváltás, s így, az a szegény börtönőr 5 napon keresztül éjjel-nappal zaklatva van, sőt ez idő alatt egy percre se hagyhatja el a fogházat engedelem nélkül. Szóval a börtönőrök szabad államban fizetett rabok.

A rabok élelmezése jónak nevezhető, napjában egyszer jár nekik koszt, mégpedig minden nap fél 12-kor. Reggel 8 órakor a rab kap 56 dkg kenyeret, mely olyan anyagból készült, mint a katonaságé, tehát azt megeheti bárki. A leves egy nap burgonya, másik nap rizsa, harmadik nap bab, negyedik nap köleskása. A főzelék káposzta, burgonya, kása, gombóc és így tovább. Minden vasárnap és csütörtökön a főzelékhez 16 dkg marhahús jár, szóval a rabkoszt olyan, hogy sok szegény családnál nem fő különb.

A rabok ruházata tiszta, mert minden héten változtatva lesz az.

Az ágy áll egy szalmazsákból, egy szalmavánkosból, télen két, nyáron egy pokrócból és lepedőből.

Minden nap reggel 7 és délután 1 óra után szellőzni, sétálni mehetnek a rabok fél órára, melyet a fogház udvarán végeznek, és a séta végeztével ki-ki megy a dolga után. A lezárás este 6-kor történik. Fél 7-kor ágykészítés, 7-kor lefekvés. Felkelés fél 6-kor, nyitás pedig 6 órakor pontosan.”

*(A Veszprémi Törvényszék fogházáról
– Népakarat, 4. évf. 55. szám, 1903.)*

1949-től az épület keleti szárnyában a megyei- és járásbíróság, a nyugati szárnyának udvari szintje alatt a börtön, alsó szintjén a börtönparancsnokság a felső szintjén a megyei főügyészség működött.

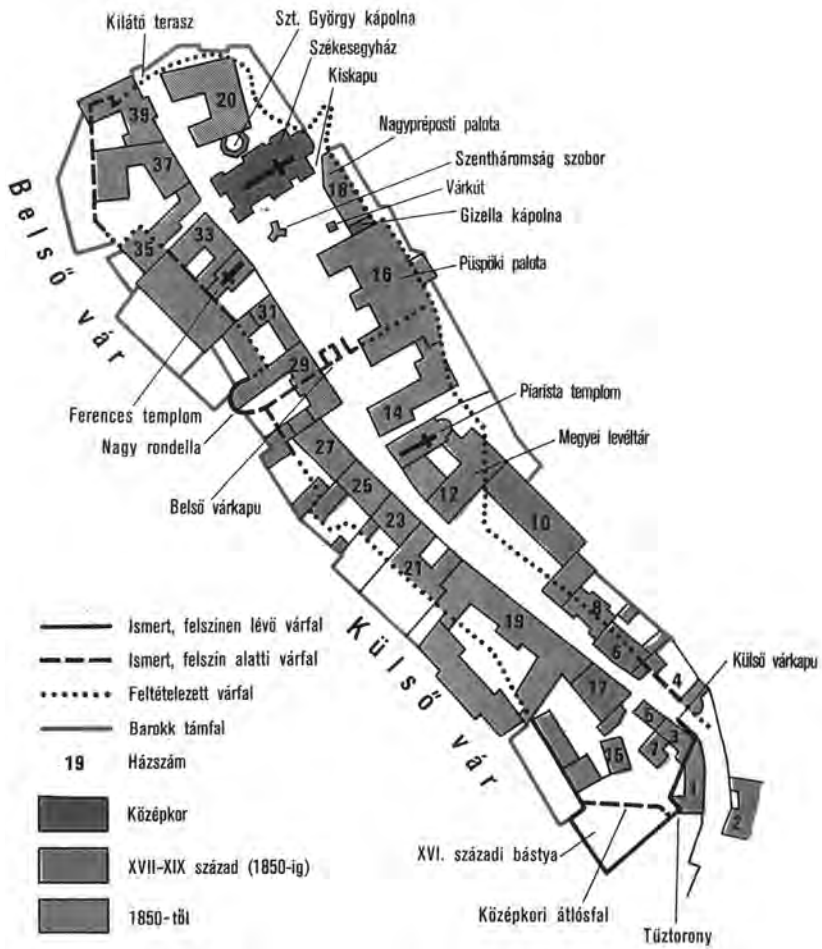
A börtönben – megépítését követően a XIX. század második felétől – légfűtési rendszer segítségével fűtöttek oly módon, hogy a legalsó szinten elhelyezett kemencétől falazott légcsatornák vezettek a hosszanti folyosókra, a folyosókról pedig az ajtó feletti rácsos légbevezetők nyíltak a cellákba. A II. világháború után olajkályhákkal, majd központi fűtés üzembe helyezésével melegítették a helyiségeket.

A börtönnek önálló utcai bejárata sohasem volt, megközelítése a Törvényszékkal közös nagy kapun át történt. A fogvatartás rendjének és biztonságának érdekében a kapunál gyalogos- és járműszilipeket építettek, a nyugati homlokzatra egy figyelőbódét létesítettek, a sétálóudvar falait megmagasították. Az 1980-as években került sor a „küblirendszer” megszüntetésére, így a cellákban 1984. óta van vezetékes víz és vízöblítési WC. Az épület további korszerűsítése és átalakítása azonban – a műemléki védettsége és építészeti adottságai miatt – nem volt lehetséges.

A 2072/1998. (III. 31.) számú Kormányhatározat mellékletének 2. pontja szerint a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben (Veszprém) a büntetés-végrehajtási céloknak nem megfelelő – a jelenleg 55 fő elhelyezésére és befogadására épült – börtön nem bővíthető, azt meg kell szüntetni. Helyette új, 200 fő befogadását biztosító intézetet kell létesíteni. A régi épület az új elkészülte után értékesíthető. (1999-2001)

Az új börtönépület megépítését követően, 2003 május 24. napján a büntetés-végrehajtási intézet kiköltözött, a börtön épülete pedig jelképes 1 Ft-ért a bíróság használatába került.

A VESZPRÉMI VÁRNEGYED

*A Veszprémi Törvényszék és a várbörtön épülete
Vár utca 19.*

Felhasznált irodalom

1. *Balassa László*: A veszprémi börtön építéstörténete. In *Műemlékvédelem* 49 (5)/2009.
2. *Balassa László*: Veszprém. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2006.
3. *Balassa László*: Veszprém várnegyed. Pannon Nyomda Veszprém, 2009.
4. *Balassa László és Kralovánszky Alán*: Veszprém. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2006.
5. *Béli Gábor*: Magyar Jogtörténet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009.
6. *Dr. Lukcsics Pál és Dr. Pfeiffer János*: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1933.
7. *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Monográfiák és forráskiadványok Veszprém történetéből 1., Veszprém, 2008.
8. *Hungler József*: A török kori Veszprém. Monográfiák és forráskiadványok Veszprém történetéből 2., Veszprém, 2009.
9. *Kralovánszky Alán*: Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez. In *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17/1984.
10. *Mezey Barna*: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1995.
11. *Varga J. János*: Államhatalmi és rendi kísérletek a közigazgatás és az igazságszolgáltatás reformjára a török kiűzetésének időszakában (1688-1723). In *A magyar államiség első ezer éve*. Pécs, 2000.

A kiadvány borítóját *Jokesz Anna* tervezte.

Készült a Veszprémi Törvényszék
támogatásával.

ISBN 978-963-12-0443-8

Kiadó:
Veszprémi Törvényszék
Felelős kiadó : *Dr. Némethné dr. Szent-Gály Edit* a törvényszék elnöke

Készítette: Valczer Z + J Kft., Várpalota
Felelős vezető: *Valczer Zita*

Jelen kiadvány az ÁROP-1.2.18/A-2013. számú projektjének
keretében készült.

